

¹ Balint Cs. A magyarsag es az un bijilo brdoi kultura // Cumania.— 1976.— N 4.— S. 225—252.

² Константин Багрянородный. Об управлении империей.— М., 1991.— С. 159; Артамонов М. И. История хазар.— Л., 1962.— С. 347; Новосельцев А. П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа.— М., 1990.— С. 207.

³ Халикова Е. А. Ранневенгерские памятники Нижнего Прикамья и Приуралья // СА.— 1976.— № 3.— С.147; Мажитов Н. А. Курганы Южного Урала VIII—XII вв.— М., 1981.— С. 113, рис. 58, 25.

⁴ Константин Багрянородный. Указ. соч.— С. 165.

⁵ Там же.— С. 169.

⁶ Плетнева С. А. Кочевники Средневековья.— М., 1982.— С. 29, 112.

Ch. Balint. Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis 10 Jahrhundert // Böhlau Verlag.— Wien-Köln, 1989. 304 с., 131 рис., 7 карт.

У археологів та істориків Східної Європи, зокрема України, Балканського півострова та Центральної Європи живе зацікавлення викликає проблема археології і ранньосередньовічної історії степів цього регіону, свідченням чого є і рецензована монографія: «Археологія степів. Степові народи між Волгою та Дунаєм від VI до X століть». Вона написана відомим угорським археологом Чанадом Балінтом, який добре знає не тільки свою вітчизняну та західноєвропейську, але й російськомовну літературу. Крім того, автор опрацював значні колекційні фонди в музеях багатьох країн, в тому числі Росії та України. У цьому якраз і є перевага книги — від європейських вона відрізняється значно більшим обсягом використання російсько-українських матеріалів і літератури, від вітчизняних — більш поглибленим знанням європейських.

Монографія цікава і для українських археологів, оскільки більша частина її присвячена або як чи інакше охоплює й матеріали степів України. Для цього досить звернутись до змісту самої книги. Вона, крім невеликого вступу самого автора і видавця Халка Діама, обширних і досить цінних в інформаційному відношенні додатків, складається з чотирьох взаємозв'язаних частин, відповідно названих: Східна Європа, Авари, Угри, Тюрки. Кожен з розділів відкривається з визначення автором хронологічних рамок: від VI до X ст.

Разом з тим, у першій частині, присвяченій загальній історико-археологічній характеристиці степів Східної Європи у I тис. н. е., автор розглядає і деякі більш ранні періоди, зокрема й IV—V ст., вважаючи, що з цього часу починається зміна археологічної ситуації в степах Східної Європи (с. 13). Однак, гадаємо, що ці зміни, особливо в східних та північно-східних районах згаданого регіону, починалися ще раніше — в крайньому разі не пізніше II—III ст. н. е.

Цікаво, хоч і досить коротко, в цій же першій частині розглядається питання про час появи, витоки і культурно-археологічний зміст таких історично відомих в писемних джерелах племен, як огури-оногури, авари, болгари Великої Болгарії — утригури і кутригури, акацири і сарагури, а також, майже завжди ворогуючі з ними, сабіри. Останніх автор пов'язує з вихідцями з Сибіру і гадає, що це було раннє ім'я древніх угорців. На жаль, ця точка зору, яка неодноразово викладалася в літературі, поки що нічим, крім не дуже чіткого й етимологічно небездоганного співставлення назв «саварти-савіри-сабіри-Сипир-Сибір», не аргументується.

Перша група етнонімів віднесена автором до VI—VII ст. До VIII—X ст., на думку Ч. Балінта (с. 14—17), відноситься побутування таких етнонімів, як хозари, угри-мадяри, печеніги і болгари, особливо чорні. Слід було б відзначити, що таке членування досить умовне і неповне — упущено, наприклад, широке побутування в обох періодах таких етнонімів як болгари, савіри, тюрки-мадяри тощо.

Далі в першій частині розглянуті історико-археологічні області на захід від Волги: Кавказ, Волго-Донська область, регіон салтово-маяцької культури, Крим, область від Середнього Дніпра до Дністра і область між Дністром і нижньою течією Дунаю. Уже з цих назв видно, що автор не завжди дотримується обраного ним природно-географічного принципу виділення розглянутих

ним же областей. Так, вицленено регіон поширення салтово-маяцької культури, що охоплює майже всі виділені Ч. Балінтом географічні області (с. 45—73). Правда, чомусь залишилось поза межами поширення салтово-маяцької культури Поволжя, особливо Середнє, де, в тому числі і на правобережжі Волги (див Велико-Тарханський могильник), добре відомі пам'ятки салтово-маяцького типу.

В усіх розглянутих регіонах Ч. Балінтом виділяються непогано ілюстровані археологічні комплекси. Так, на Північному Кавказі (с. 22—34) це старожитності Чир-Юрта, Камунти, Мокрої Балки, Кобані та ін., в Закавказзі — Верхньої Ешери та ін. Цікаві комплекси з Арцибашева та Зарайська, розташовані у верхів'ях Дону і віднесені до Волго-Донського регіону. Але навіряд чи можна погодитись з введенням до області Середнього Поволжя таких комплексів, як Бородаївка і Авіловка (с. 43—44), що розташовуються в Нижньому, а не Середньому Поволжі. Географічно неможливо розміщувати в Поволжі і такі північно-кавказькі пам'ятки, як Борисовський некрополь і знахідки в Келаш, що знаходяться в районі Новоросійська. В області Криму (с. 74—76) в основному відмічені лише випадкові знахідки і зовсім не використані багаті матеріали, виявлені в останні роки широкими дослідженнями І. А. Баранова.

Найбільш важливим для археології та ранньосередньовічної історії України можна вважати розділ (с. 77—124), присвячений археологічним комплексам, що відкриті в області між Середнім Дніпром і Дністром. Тут відносно детально розглядаються комплекси типу Мало-Перещипинських «скарбів». Автор схиляється, вслід за Й. Вернером, до інтерпретації їх як поховальних комплексів, пов'язаних з поховальним інвентарем визначеного болгарського царя Куврата-Кубрата (с. 96—100).

Три основні наступні частини, як зазначалось вище, присвячені етно-культурній характеристиці таких історично відомих племінних об'єднань, як авари (с. 145—192), мадяри «періоду завоювання та знайдення Батьківщини» (с. 194—235) та тюрки (с. 237—267). Всі ці частини добре ілюстровані, особливо матеріалами, слабо доступними як для європейських, так і для російсько-українських читачів. Найбільш виділяється в цьому відношенні частина, присвячена аварам, де в основному викладені аварські матеріали Дунайського і Середньо-Європейського походження. Незважаючи на це, Ч. Балінт звертає увагу на в цілому «східний» тип археологічної культури авар (с. 180—187). Він справедливо розглядає це як результат дуже швидкого проникнення предків авар (не пізніше рубежу V—VI ст.) з Центральної Азії на Балкани (с. 185—187). Правда, при цьому залишаються не поясненими причини подальшого збереження «азіатських» особливостей в аварській культурі. Суперечливим є також і твердження про угорський етнос носіїв аварської культури, майже єдиним аргументом чого виступають матеріали знаменитого Надь Сент-Міклошського скарбу (с. 187—192), що мав у своєму комплексі і речі з написами тюркською рунікою (с. 191—192). Але останні Ч. Балінт пояснює лише як результат болгаро-тюркського впливу, а не як явище болгаро-тюркського походження.

Частина «Угорці» присвячена, в основному, загальній характеристиці матеріалів по давнім мадярам кінця IX—XI ст. з території Панонії, широко досліджених багатьма угорськими дослідниками. У сконцентрованому вигляді все це подається для іноземного читача вперше. І в цьому неперечна заслуга автора. Але повна відсутність будь-яких не лише посилань, а навіть і згадок про пам'ятки давньоугорського типу на схід від сучасної Угорщини і не тільки типу Великих Тіган, але й більш західних районів (Подоння, Подніпров'я, Молдавія) роблять цей нарис значно біднішим.

В останньому розділі, присвяченому археологічній характеристиці власне тюркських чи тюркотських старожитностей (с. 237—267) дається короткий опис (здебільшого за матеріалами радянських дослідників) основних археологічних старожитностей тюрків IX—X ст., в тому числі: прикрас (с. 241—248), кінського спорядження (с. 248—250), зброї (с. 251—254), знарядь праці (с. 255—258), поховальних звичаїв (с. 258—262) і атрибутів символічної пам'яті тюрків — кам'яних статуй (с. 262).

Книга завершується обширними і досить цінними додатками у вигляді списку використаної літератури, різноманітних покажчиків, списку ілюстрацій тощо. Звичайно, в кінці монографії хотілося б бачити невеликий висновок, але, очевидно, автор вважав за достатнє дати лише вступну частину.

В цілому, незважаючи на зроблені зауваження, слід зазначити, що Ч. Балінт разом із своїм видавцем опублікували важливу і потрібну книгу по археології I тис. н. е. степів між Волгою і Дунаєм. Охоплюючи матеріали як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників та археологічних колекцій, вона в якійсь мірі являє собою своєрідну енциклопедію з археології кочівників Східної Європи середини і другої половини I тис. н. е.

А. Х. ХАЛІКОВ

Одержано 12.07.91